

MODERN CULTURAL DISCOURSE

Оксана Підскальна

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЧИ ІНТЕРКУЛЬТУРАЛІЗМ: ЗМІНА ПАРАДИГМ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Oksana Pidskalna

Ivan Franko State University of Zhytomyr, Ukraine

MULTICULTURALISM OR INTERCULTURALISM: A PARADIGM SHIFT IN SCIENTIFIC DISCOURSE

In this article the author reveals the issue of complementarity of the paradigms of multiculturalism and interculturalism. A critical analysis of pre-conditions and goals of both paradigms is presented. It is proved that the ultimate goal of multiculturalism is minority rights, their equality and the issue of fairness (as multiculturalism arises on the basis of philosophical discourse of justice) while interculturalism is interested in social cohesion, political participation and practice (and comes from the socio-psychological discourse of the conflict theory). Rather than contrasting these two paradigms, focusing on their differences, which often takes place in scientific discourse, the author argues that they should be seen as complementary and those that should be implemented simultaneously. Emphasizing their complementarity, the author goes beyond the arguments of those who exclude multiculturalism in favor of an intercultural paradigm, as well as those who believe that multiculturalism already includes issues that are considered by interculturalism.

Keywords: multiculturalism, interculturalism, paradigm, dialogue, identity, "cultural mosaic", majority and minority.

Актуальність дослідження. Багато суспільств, що приймають іммігрантів, стикаються з проблемою соціальної інтеграції цих груп. Дана проблема все більше посилюється в міру прискорення процесу глобалізації. Мультикультуралізм вперше з'явився в Північній Америці в 1960 році з метою усунення проблем, що виникли в результаті асиміляційної традиції. З того часу його було визнано домінуючою інтеграційною парадигмою. Визнання й повага відмінностей, засновані на «політиці визнання»¹, розглядались як «найкраще рішення» для тих суспільств, які співіснують з різноманітністю.

Тим не менше, останнім часом серед політиків та науковців стало популярно говорити про «крах мультикультуралізму». Ріст ісламофобських настроїв серед європейського населення, збільшення популярності «правих» націоналістичних партій, які ратують за обмеження імміграції, Брексіт – все це демонструє, що у свідомості населення формується негативний «бренд мультикультурної політики», який підтримується ЗМІ. Однак важливо розрізнити певні політичні претензії й ґрунтовну наукову критику мультикультуралізму, які не завжди є паралельними процесами.

У цьому контексті виникає нова парадигма інтеграційної стратегії названа «інтеркультуралізмом». Прихильники інтеркультуралізму приєдналися до популярної критики політичного мультикультуралізму. В свою чергу мультикультуралісти стверджують, що це не нова парадигма, а лише своєрідний «ребрендинг» добре відомого мультикультуралізму, так як багато політиків бояться пов'язувати з ним своє ім'я.

¹ Тейлор, Ч. (2004). *Мультикультуралізм і «Політика визнання»*. Київ: Альтерпрес.

Тож сьогодні ведуться численні дискусії стосовно того, чи правомірно стверджувати, що відбувся перехід від мультикультурної парадигми до інтеркультурної; чи можливо інтеркультуралізм є лише синонімом мультикультуралізму, чи новою формою останнього. Саме аналізу цих питань і буде присвячене дане дослідження.

Питання зміни парадигм мультикультуралізму та інтеркультуралізму досліджували такі відомі вчені, як Ч. Тейлор, Н. Меєр, Т. Модуд, А. Портера, Т. Кентл, Ж. Бушар та багато інших.

Термін «мультикультуралізм» зазвичай використовується для опису культурного різноманіття. Однак його значення складно чітко визначити, так як в різних контекстах воно може варіюватись. Мультикультуралізм є популярною темою дослідження серед численних академічних дисциплін. Безліч учених по-своєму визначили цей термін. Не дивно, що існуючі визначення мультикультуралізму не повністю узгоджені та уніфіковані.

Як справедливо зазначають Насар Меєр та Тарик Модуд, мультикультуралізм означає різні речі в різних місцях. Щоб підтримати цей аргумент, вони наводять контрастні приклади північноамериканського та європейського мультикультуралізму. Перший стосується відокремлених груп з територіальними претензіями, наприклад американські індіанці та жителі Квебеку. Потрібно відзначити, що навіть якщо ці групи сподіваються, що їх розглядатимуть як «нації в багатокультурній державі», вони зазвичай розглядаються як етнокультурні групи в мононаціональній державі. З іншого боку, в Європі групи з такими територіальними претензіями, як каталонці й шотландці, вважаються націями. Тому мультикультуралізм набуває більш обмеженого смислу, маючи на увазі в основному міграцію та соціально-політичні зміни, які вона породжує¹. Таким чином американський варіант акцентує увагу на аспекті мови та етнічної приналежності, а європейський – фокусується на культурному плюралізмі, що виник як результат імміграції та можливості співіснування різних культур в суспільстві. Проте, ми можемо зазначити загальні риси, що характерні для всіх визначень мультикультуралізму, а саме поняття плюралізму й співіснування. Мультикультуралісти сподіваються, що різні культури будуть сприйматись з повагою й мирно співіснувати з іншими культурами. Крім того, мультикультуралізм сприяє збереженню культурної самобутності та міжкультурних обмінів у цілях сприяння міжкультурному взаєморозумінню. Хоча мультикультуралізм передбачає, що люди розділяють основні демократичні цінності, вони можуть належати до будь-якої групи, яку вважають за потрібну, і можуть підтримувати, зміцнювати і поширювати свою культурну спадщину.

Мультикультуралізм створює враження доцільної, справедливої й обґрунтованої філософської парадигми й політики. Тоді чому ж і коли інтеркультуралізм почав набувати влади в якості альтернативної парадигми, яка загрожує позиції мультикультуралізму?

Виникнення інтеркультуралізму відноситься до 1970-х років, як реакція Квебеку на те, що Канада офіційно визнала політику мультикультуралізму². Мультикультуралізм розглядав ідентичність жителів Квебеку в тих же межах різноманітності, що й корінне населення та іммігрантів. Політика Квебеку ж була спрямована на те, щоб зберегти франкомовне ядро. Тому іммігранти повинні були розвинути відчуття приналежності до приймаючого суспільства, через вивчення французької мови та прийняття загальних цінностей. Інтеркультуралізм стверджував, що взаємозв'язок між меншістю і більшістю (культура Квебеку) повинен бути центром переговорів, а потім, безпосередньо реалізувати діалог між єдністю й різноманітністю в якості основної політики щодо узаконення іммігрантів. Інтеркультурний підхід розглядався в контексті взаємодії двох різних концептуальних напрямів (національні вимоги Квебеку і культурні вимоги іммігрантів), і така політика вважалася інструментом забезпечення виживання національної ідентичності Квебеку. Незважаючи на те, що інтеркультуралізм розпочався політичним чином, концепція з плином часу ставала все більш витонченою й набувала популярності по мірі збільшення незадоволення мультикультуралізмом.

Одним із адвокатів нової інтеркультурної парадигми є канадський філософ Чарльз Тейлор, якого завдяки відомій праці «Політика визнання» вважають одним із основоположників

¹ Meer, N., & Modood, T. (2012). How does interculturalism contrast with multiculturalism? *Journal of Intercultural Studies*, 33(2). *Tariq Modood*. <http://www.tariqmodood.com/uploads/1/2/3/9/12392325/interculturalism_multiculturalism_debate.pdf> (2018, квітень, 01), 179.

² Taylor, Ch. (2013). Interculturalism or Multiculturalism? *Reset Dialogues on Civilizations*. <<http://www.resetdoc.org/story/interculturalism-or-multiculturalism/>> (2018, квітень, 01).

мультикультуралізму. Багато хто й далі записує філософа в ряди мультикультуралістів. Проте якщо подивитись на останні його праці, то стає зрозумілим, що «чисто» мультикультуралістом він більше не являється, а скоріше захищає позицію інтеркультуралізму, який вважає доречним саме для Європейської інтеграційної кризи. В своєму есе «Інтеркультуралізм чи мультикультуралізм?» (2013 р.) він зазначає, що різниця між мультикультуралізмом й інтеркультуралізмом полягає в тому, що перший підкреслює визнання відмінностей (розкрив в «Політиці визнання»), тоді як другий «-ізм» зосереджується на соціальній інтеграції. При цьому дослідник додає, що для того, щоб правильно розуміти і застосовувати цю різницю, вона повинна інтерпретуватися в конкретному соціальному контексті. Ще один важливий момент, стосовно відмінності між цими «ізмами», – це те, як кожна концепція розглядає ідентичність. Мультикультуралізм розглядає ідентичність як культурний аспект, наперед заданий й незмінний, тоді як інтеркультуралізм – стверджує, що вона постійно трансформується, а тому є більш адаптованою до сучасного світу¹.

Варто зазначити, що в цьому питанні Ч. Тейлор розділяє погляди всіх інтеркультуралістів, які акцентують увагу на тому що «мульти» й «інтер» культуралізм по-різному сприймають ідентичність. І саме в уявленні заданої й незмінної ідентичності вбачають слабе місце мультикультуралізму, як непристосованого до сучасності, адже більшість соціальних наук уже давно довели, що ідентичність є перехідним й змінним атрибутом людського життя.

Зокрема таку позицію висловлює італієць Агостіно Портера (ще один представник інтеркультуралістів) в роботі «Інтеркультурна освіта в Європі: епістемологічні й семантичні аспекти». Він розглядає культуру та ідентичність в межах інтеркультуралізму як більш динамічні та гнучкі, ніж ті, які існують в рамках мультикультуралізму. В мультикультуралізмі «етнічні, культурно-релігійні меншини вважаються досить чіткими громадами»² і, таким чином, культурно-етнічна ідентичність розглядається як статичний об'єкт. Однак культура і самобутність в інтеркультуральному підході можуть бути змінені залежно від різних соціальних умов та ситуаційних впливів. Інколи створюється нова форма культури та ідентичності, що базується на тому, які символи та цінності привносять члени даного суспільства. Розуміючи культуру та ідентичність як фундаментально мінливі риси, культурна ієрархія між різними групами людей не має сенсу. Оскільки між різними культурними та етнічними групами буде менше ієрархії, стає більш можливим відтворення власного культурного фону та світогляду. Це також дозволяє встановити новий когнітивний та поведінковий стандарт, який враховує когнітивні рамки різних груп, що може в кінцевому підсумку сприяти більшій інтеграції та формуванню єдності нації в цілому. Так само, як і Ч. Тейлор, А. Портера протиставляє кінцеві цілі мультикультуралізму й інтеркультуралізму. У той час як мультикультуралізм в основному фокусується на мирному «співіснуванні», інтеркультуралізм йде далі. З позиції інтеркультуралістів простого визнання рівної гідності різних людей й поваги до цих відмінностей недостатньо. Інтеркультуралізм вимагає щоб люди фактично змішувались і будували громадський простір разом. А. Портера доводить, що взаємодія сприяє розвитку співпраці й солідарності, й знімає соціальну напругу та зменшує виключення³.

Таким чином, мультикультуралізм звинувачують в тому, що він заохочує фрагментацію культури, приводячи до створення етнічних гетто, що призводить до «мозаїчного божевілля» замість того, щоб сприяти національній єдності. На протипагу цьому, інтеркультуралізм, на думку його прихильників, сприяє плюралізму, заснованому на інтеграції, приділяючи більше уваги політичній участі й представництву, тим самим обмежуючи фрагментацію, характерну для мультикультуралізму. Тобто, інтеркультуралізм є певним балансом між асиміляцією й надмірною культурно-релятивістською фрагментацією, яку спричиняє мультикультуралізм⁴.

¹ Taylor, Ch. (2013). Interculturalism or Multiculturalism? *Reset Dialogues on Civilizations*. <<http://www.resetdoc.org/story/interculturalism-or-multiculturalism/>> (2018, квітень, 01).

² Portera, A. (2008). Intercultural education in Europe: Epistemological and semantic aspects. *Intercultural education*, 19(6), 483.

³ Portera, A. (2008). Intercultural education in Europe: Epistemological and semantic aspects. *Intercultural education*, 19(6), 484.

⁴ Gagnon, A. Iacovino, R. (2002). Framing Citizenship Status in an Age of Polyethnicity: Quebec's Model of Interculturalism. *ResearchGate*. <file:///C:/Users/Home/Downloads/Gagnon_IacovinoStateofthefed.pdf> (2018, квітень, 01), 327.

Ще одне важливе питання на якому зосереджують свою увагу інтеркультуралісти це питання діалогу та формування «контактних просторів» й щоденної взаємодії між представниками різних культур. Так у «Білій книзі з міжкультурного діалогу», випущеною Радою Європи в 2008 році, висвітлені як обмеження існуючого мультикультуралізму, так і потенціал інтеркультурного підходу. Зокрема в ній зазначається, що «... плюралізму, толерантності й неупередженості може виявитися недостатньо: потрібні активні, структуровані й підтримувані широким загалом заходи з врегулювання питань, пов'язаних із культурним розмаїттям. Міжкультурний діалог є головним інструментом досягнення цієї мети, без нього важко обстоювати свободу і добробут кожного, хто живе на європейському континенті»¹. «Біла книга ...» протиставляє мультикультуралізм та інтеркультуралізм, і виступає за останній. В ній зазначається, що інтеркультурний підхід більшою мірою сприяє створенню загального підґрунтя для всіх в громадянському суспільстві. Встановлення загальних підстав може бути досягнуто шляхом міжкультурного діалогу й взаємного визнання. Крім того, перехресні ідентичності перестають бути проблемою або протиріччям, а постають джерелом сили і новими можливостями. Отже, міжкультурне (інтеркультурне) суспільство – це те, де всі члени можуть повністю представляти себе і відкрито брати участь в процесі прийняття рішень. Інтеркультуралізм розглядає діалог як соціологічне й соціально-психологічне питання, а не питання справедливості. У той час як мультикультуралісти зображують «міжкультурний діалог» як спосіб виправдати цінність різноманітності, інтеркультуралізм сприяє такому діалогу тільки з метою збільшення соціальних зв'язків. Аспект справедливості не є ключовим стимулом для міжкультурного спілкування. Однак, коли соціальні зв'язки посилюються, люди, ймовірно, будуть більш відкриті для мультикультурної й соціально-економічної політики перерозподілу. Якщо люди думають про те, що «мультикультурний інший» є одним з нас, ми можемо очікувати, що вони будуть підтримувати мультикультурну політику, яка визнає як різноманітність, так і політику перерозподілу, які передбачають перебудову добробуту².

Міжкультурний діалог, тобто в межах інтеркультурної парадигми, основну увагу приділяє проблемі загальних практик, тому факту, що люди роблять щось разом, і що вони повинні мати спільні цілі та простори де вони можуть реально контактувати (наприклад, освіта, робочі місця, безпечне сусідство). Це не діалог в строгому сенсі цього слова, як сприйняття і визнання, що існує в межах мультикультурної парадигми. Щоб створити взаємну ідентифікацію, почуття взаємної приналежності й довіри, людям не потрібно повністю та глибоко розуміти один одного, а також не потрібно, щоб вони сприймали одне одного як джерело культурного збагачення суспільства. Їм може бути досить зустрічі один з одним в межах певних «контактних просторів» (наприклад на роботі), щоб брати участь в спільних проектах.

Ще один важливий аспект, на якому акцентують увагу інтеркультуралісти це питання визнання більшості. Так для Жерара Бушара (канадського дослідника з Квебеку) інтеркультуралізм враховує контекст культури більшості та її законне прагнення до увічнення³. Ж. Бушар вважає, що «до тих пір, поки природа і досяжність культури більшості є обмеженою, вона може уникнути надмірностей етнічності, даючи деякі переваги (або необхідний захист) культурі більшості»⁴. Мультикультуралізм відрізняється тим, що він не приділяє належної уваги культурі більшості, а розглядає в основному культуру меншин. Один із способів, яким інтеркультуралізм захищає інтереси більшості, полягає в тому, що він легко критикує неліберальні культурні практики, тому краще захищає основні цінності більшості.

Критикуючи інтеркультуралізм, як альтернативну парадигму, відомий захисник мультикультуралізму, британський вчений Тарік Модуд, тим не менш підтверджує, той факт, що

¹ Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності». *Офіційний сайт Міністерства культури України*. <http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=244962256&cat_id=244962252> (2018, квітень, 01).

² Levrau, F. Loobuyck, P. (2013). Should Interculturalism Replace Multiculturalism? A Plea for Complementariness. *ResearchGate*. <https://www.researchgate.net/publication/289759748_Should_Interculturalism_Replace_Multiculturalism_A_Plea_for_Complementariness> (2018, квітень, 01), 617.

³ Bouchard, G. (2011). What is interculturalism? *McGill Law Journal Revue de droit de McGill*. <http://lawjournal.mcgill.ca/userfiles/other/2710852-Bouchard_e.pdf> (2018, квітень, 01), 438.

⁴ Bouchard, G. (2011). What is interculturalism? *McGill Law Journal Revue de droit de McGill*. <http://lawjournal.mcgill.ca/userfiles/other/2710852-Bouchard_e.pdf> (2018, квітень, 01), 451.

нормативному значенню більшості, не було надано належної уваги в мультикультурній парадигмі: «... але набагато менше говориться про культуру більшості в цьому відношенні. Я зізнаюсь, що тут винен... можна зробити висновок, що більшість не менше за меншини має нормативне значення, але не має особливого пріоритету»¹.

Підсумовуючи основні відмінні риси інтеркультуралізму від мультикультуралізму можна зазначити наступне: по-перше, це щось більше, ніж просто співіснування, він більш орієнтований на взаємодію й діалог, ніж мультикультуралізм. По-друге, інтеркультуралізм сприймається як щось менш «групове», більше підлягає синтезу й краще придатний до інтеграції, ніж мультикультуралізм. По-третє, він є більш прихильним до почуття цілого, з погляду таких речей, як згуртованість суспільства й національне громадянство. Нарешті, коли мультикультуралізм може бути неліберальним і релятивістським, інтеркультуралізм, швидше за все, призведе до критики неліберальною культурної практики (як частина процесу міжкультурного діалогу), і в першу чергу обстоює інтереси більшості, хоча й визнає права меншості. Часто інтеркультуралізм розглядають, як золоту середину між двома полярними позиціями – асиміляцією й мультикультуралізмом. Він сприймається з більш позитивними конотаціями на європейському просторі, адже за підтримки ЗМІ й відповідної політичної риторики стало загально визнаним сприймати мультикультуралізм як негативне явище.

Тим не менш, адвокати мультикультуралізму наполягають, що інтеркультуралізм це лише одна із складових мультикультурного дискурсу. І термін набув популярності лише через популістичне сприйняття «негативного бренду» мультикультуралізму, пов'язаного з міграційною кризою, утворенням культурних гетто й паралельністю співжиття мігрантів, й відсутністю бажаного рівня інтеграції.

Таким чином, головна критика інтеркультуралізму полягає в тому, що немає жодної реальної різниці між мультикультурною й інтеркультурною парадигмою. Так для мультикультуралістів, зокрема Т. Модуда, відмінності між цими двома концепціями перебільшені й обидві стратегії підтверджують ідею про те, що різноманітність має прийматися при збереженні загальних цінностей. Причина відмінності між цими двома поняттями носить чисто політичний характер. Дійсно, незважаючи на відмінності, обидві парадигми спрямовані на сприяння соціальній інтеграції, а не на односпрямований підхід асиміляції. Обидва «ізми» сприяють тому, щоб іммігранти могли користуватися рівним правами й брати повноцінну участь в суспільстві, незважаючи на їх відмінності від основної культури. Крім того, обидві парадигми використовують ряд аналогічних стратегій в процесі охоплення та залучення меншин. Обидві парадигми орієнтовані на втручання уряду в процес зменшення дискримінації й підвищення рівня міжкультурної обізнаності. Нарешті, обидва підходи враховують існуючі культурні відмінності при розробці державної політики і програм².

Незважаючи на своє давнє існування як поняття, дискурс інтеркультуралізму все ж є відносно новим. Півтора десятки років, мабуть таки недостатньо, щоб констатувати чи заперечити зміну парадигм, особливо якщо ми живемо в цей період та є безпосередніми учасниками даного процесу. Так як і досі не існує уніфікуючого підходу до розуміння мультикультуралізму, так само неможливо точно сказати стовно інтеркультуралізму, чи це лише один із аспектів попередньої парадигми, який надає більшого значення питанням комунікації та діалогу, чи така протилежна альтернатива мультикультуралізму. З причин зазначених вище, можна погодитись на компромісний підхід, який розглядає мультикультуралізм та інтеркультуралізм, як різні, проте взаємодоповнюючі перспективи.

Висновки. Очевидно, що в межах існування культурного розмаїття й необхідності парадигми для полегшення культурних відносин, між вченими мало консенсусу, коли мова йде про мультикультуралізм та інтеркультуралізм. В науковому дискурсі існує сильна тенденція критики мультикультуралізму, тоді як інтеркультуралізм критикується в основному в порівнянні з мультикультуралізмом. Більш детальна критика мультикультуралізму може бути викликана відносною довговічністю цього дискурсу в суспільстві.

¹ Modood, T. (2017). Must Interculturalists misrepresent multiculturalism? *Springer*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5591349/>> (2018, квітень, 01).

² Modood, T. (2017). Must Interculturalists misrepresent multiculturalism? *Springer*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5591349/>> (2018, квітень, 01).

Незважаючи на те, що не існує одностайності стовно того, чи може інтеркультурна парадигма виступити реальною альтернативою мультикультуралізму, зрозуміло, що інтеркультуралізм пропонує свої унікальні переваги (чи то як нові питання в межах попередньої парадигми, чи як самостійна). Таким чином, дві парадигми можна розглядати як взаємодоповнюючі перспективи політики. Мультикультуралізм в першу чергу має на увазі адаптовану політику для іммігрантів. Його теоретична основа ґрунтується на філософському понятті справедливості. У справедливому суспільстві, яке визнає різні культури, іммігранти, ймовірно, будуть відчувати себе бажаними, і це повинно мати позитивні наслідки щодо інтеграції та соціальної згуртованості. Інтеркультурна парадигма в свою чергу зосереджує свою увагу на міжкультурному діалозі місцевого рівня й формування контактних просторів, де люди можуть в реальності взаємодіяти з «мультикультурним іншим». Основне обґрунтування інтеркультуралізму можна знайти насамперед у соціальній психології. Контакт з реальним життям і фактичне співробітництво між людьми можуть зменшити забобони й підвищити взаємну довіру. Така ситуація може збільшити інтеграцію та згуртованість. Інтеркультурна та мультикультурна парадигми можуть бути взаємодоповнюючими, і вони можуть коригувати або компенсувати можливі небажані наслідки одна одної.

References:

1. Bila knyha z mizhkulturnoho dialohu «Zhyty razom u ravnosti y hidnosti». [White Paper on Intercultural Dialogue «Living Together in Equality and Dignity»]. *Official site of the Ministry of Culture of Ukraine*. <http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=244962256&cat_id=244962252> (2018, April, 01). [In Ukrainian].
2. Bouchard, G. (2011). What is interculturalism? *McGill Law Journal Revue de droit de McGill*. <http://lawjournal.mcgill.ca/userfiles/other/2710852-Bouchard_e.pdf> [in English] (2018, April, 01).
3. Gagnon, A. Iacovino, R. (2002). Framing Citizenship Status in an Age of Polyethnicity: Quebec's Model of Interculturalism. *ResearchGate*. <file:///C:/Users/Home/Downloads/Gagnon_IacovinoStateofthefed.pdf> [in English] (2018, April, 01).
4. Levrau, F. Loobuyck, P. (2013). Should Interculturalism Replace Multiculturalism? A Plea for Complementariness. *ResearchGate*. <https://www.researchgate.net/publication/289759748_Should_Interculturalism_Replace_Multiculturalism_A_Plea_for_Complementariness> [in English] (2018, April, 01).
5. Meer, N., & Modood, T. (2012). How does interculturalism contrast with multiculturalism?. *Journal of Intercultural Studies*, 33(2), 175-196. *Tariq Modood*. <http://www.tariqmodood.com/uploads/1/2/3/9/12392325/interculturalism_multiculturalism_debate.pdf> [in English] (2018, April, 01).
6. Modood, T. (2017). Must Interculturalists misrepresent multiculturalism? *Springer*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5591349/>> [in English] (2018, April, 01).
7. Portera, A. (2008). Intercultural education in Europe: Epistemological and semantic aspects. *Intercultural education*, 19(6). [in English].
8. Taylor Charles, (2013). Interculturalism or Multiculturalism? *Reset Dialogues on Civilizations*. <<http://www.resetdoc.org/story/interculturalism-or-multiculturalism/>> [in English] (2018, April, 01).
9. Teilor, Ch. (2004). *Multykulturalizm i «Polityka vyznannia»*. [Multiculturalism and «Recognition Policy»]. Kyiv: Alterpres. [In Ukrainian].